

Edebi Sosyolog Kemal Tahir

Literary Sociologist Kemal Tahir

Can ÇELİKTAŞ

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sağlık Bakım Hizmetleri Bölümü, Osmaniye, Türkiye
Department of Health Care Services, Vocational School of Health Services, Osmaniye Korkut Ata University, Osmaniye, Türkiye
canceliktas@osmaniye.edu.tr

Bu çalışma, 2018 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalında Doç. Dr. İlyas Sucu'nun danışmanlığında tamamlanmış olan "Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Kemal Tahir'de Aydın Kimliği: Esir Şehir Üçlemesi Örneği" adlı Yüksek Lisans tezinden derlenmiştir.

Geliş Tarihi/Received 28.02.2024
Revizyon Talebi / Revision Request 15.05.2024
Son Revizyon /Final Revision 28.05.2024
Kabul Tarihi/Accepted 05.06.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 15.12.2024

Atrf:

Çeliktaş, C. (2024). Edebi Sosyolog Kemal Tahir. *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 73, 18-27.

Cite this article:

Çeliktaş, C. (2024). Literary Sociologist Kemal Tahir. *Journal of Literature and Humanities*, 73, 18-27.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Toplumsal meseleleri anlama ve açıklama noktasında edebiyat ve sosyolojinin ortaklığı neticede edebiyat sosyolojisini doğurmaktadır. Özellikle edebi tür içinde roman, sosyolojinin edebiyata olan ilgisini artırmaktadır. Temelde her iki disiplinin konu ortaklığına vurgu yaparak inşa edilen edebiyat sosyolojisi 19. yüzyılda kurumsallaşmış sosyolojinin bir alt disiplindir. Çalışmada edebiyatın sosyolojik imkânı Kemal Tahir gibi Türk edebiyatı ve romanı açısından önemli bir isim üzerinden örneklenmektedir. Kemal Tahir'in romancılığı ve toplum meselelerine olan ilgisi hatta Türk sosyolojisini bu doğrultuda etkilemesi, örneklik seçiminin temel gerekçesidir. Kemal Tahir'in, edebiyat ve sosyolojiyi ortak bir paydada nasıl bir araya getirdiğini *Esir Şehir Üçlemesi* üzerinden ortaya koyarak hem edebiyat sosyolojisine hem de yerli sosyoloji literatürüne katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Romanlarda yer alan sosyolojik veriler yorumlanırken içerik analizinin kullanıldığı bu çalışmanın neticesinde Kemal Tahir romanlarının toplum gerçekçi bir bakış açısıyla dönemin sosyolojik meselelerini tahlil ettiği ve özellikle aydına dair çözümler barındırdığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aydın, Kemal Tahir, Edebiyat Sosyolojisi

Abstract

The meaning of understanding and explaining social stories gives birth to literature and its emergence as a result of literature. Especially within the literary genre, the novel increases sociology's interest in literature. Basically, the sociology of literature, which was built by emphasizing the commonality of the two disciplines, is a sub-discipline of institutionalized sociology in the 19th century. In the study, the sociological possibility of literature is exemplified through an important name in terms of Turkish literature and novel, Kemal Tahir. Kemal Tahir's novel writing and his interest in social issues and even his influence on Turkish sociology in this direction are the main reasons for choosing the example. It is aimed to reveal how Kemal Tahir brought literature and popularity together on a common denominator through the *Captive City Trilogy*, and to reach both the world of literature and local fine literature. In this study, where content analysis is used to interpret the sociological data in the novels, it is seen that Kemal Tahir's novels analyze the sociological issues of the period from a society realistic perspective and contain analyzes especially about the intellectuals.

Keywords: Intellectual, Kemal Tahir, Sociology of Literature

Giriş

Sosyolojinin sistemli bir disiplin oluşundan itibaren edebiyat ve sosyoloji yakınlık içerisinde olan iki ana bilim dalıdır. İkisinin de merkezinde insan ve toplum temaları yatmaktadır. Dolayısıyla edebiyatın toplumdan ayrı düşünülmeceği tezinden yola çıkılarak, edebi eserlerin temelde toplumun bir yansıması olduğu ve sosyolojik veriler barındıran belge niteliği taşıdığı söylenebilir. Edebiyat sosyoloji de bu çerçevede ortaya çıkan sosyolojinin bir alt dalıdır ve sunmuş olduğu veri zenginliği sayesinde çalışılması gereken alanlardan biridir.

Sosyoloji ve edebiyatın bir araya geldiği noktada ise Türk sosyolojisi ve Türk edebiyatı açısından çok önemli bir isim olan Kemal Tahir ve onun romanları önemli bir örnekliktir. Romanlarıyla toplumun belli dönemlerine ait sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik yapıya ayna tutan Tahir, toplum gerçekçi anlayışı benimsemiş önemli bir düşün adamıdır. Hem toplumsal gerçekliği yansıtmaya hem de aydın temasını ele alma durumunda eserlerinde sıklıkla gerçekliğe başvurmuştur.

Asıl ilgi alanı roman olan Kemal Tahir aslında sosyolojiye de hiç yabancı değildir. Roman anlayışı sebebiyle çeşitli sosyal bilimlerle ilgilenmiştir. Özellikle tarih ve sosyoloji bu bilimlerin önde gelenleridir. Öyle ki Türk sosyolojisi kurmak gibi bir amaç edinen Baykan Sezer gibi önemli bir sosyoloğun düşünsel gelişimine katkıda bulunmuştur. Yaşadığı dönemin önemli sosyolojik olguları üzerine düşünceler geliştiren Tahir, ortaya koyduğu özgün düşünceler ile hem edebiyat alanında hem de az da olsa sosyoloji alanında kendisine yer bulmuştur. Bu çerçevede eserlerini toplum gerçekçi anlayış ile oluşturan Tahir'in romanlarında bu düşüncelerini yansıtmayı yansıtmadığı, eserlerinde birtakım tezler ortaya koyup koymadığı merak konusudur.

Bu bağlamda 2018 yılındaki yüksek lisans tez çalışmasından derlenen bu çalışmada Kemal Tahir bir edebi sosyolog sıfatıyla ele alınacak olup kendisine edebiyatın sosyolojik imkanı çerçevesinde sosyoloji literatüründe yer verilmeye çalışılacaktır. Çalışmada edebi ürünlerin birer sosyolojik inceleme nesnesi olduğu kanısından yola çıkılarak içerik analizi ile romanlardaki sosyolojik bulgulara ulaşılmaktadır.

Edebiyat ve Sosyoloji

Kurulduğu günden bu yana toplumu ele alan ve toplumsal sorunlar üzerine çalışan sosyoloji, toplumu anlama ve açıklama amacındadır. Ancak toplumsal yapıyı anlamak, açıklamak ve çözümlenmek için farklı disiplinlere de ihtiyaç vardır. Bu noktada sosyoloji çeşitli disiplinlerle ilişki içine girmiştir. Bu tarz ilişkilerin sonucunda ise ortaya İletişim Sosyolojisi, Edebiyat Sosyolojisi, Siyaset Sosyolojisi vb. alanlar gelişmiştir (Alver, 2011, s. 1-2).

Özellikle konusu insan ve toplum olan edebiyat, sosyoloji ve tarih bilimleri arasındaki ilişki gözle görülmektedir. Ancak yine de sosyoloji ile edebiyat bilimini ortak paydada buluşturmak için yapılması gereken ilk şey her ikisinin ortak bir paydayı paylaştığını belirtmek, aralarındaki ilişkinin hangi koşullarda ortaya çıktığını ve edebiyatın sosyolojik imkanını ortaya koymak gerekmektedir. Bu çerçevede sosyal bilimler açısından edebiyat bilimine ve edebi eserlere, edebi metinlerin sadece salt estetik eserler olarak ele alınamayacağı gerçeğinden yola çıkarak yaklaşmak daha faydalı olacaktır (Erol, 2013, s. 5).

Tarihi gelişimleri boyunca -son yüzyıla kadar- her iki disiplinin pek bir araya geldiğini söylemek mümkün değildir. İlk dönem sosyolojisinde de edebiyat, kurucu sosyologlar için görünürlüğü olmayan bir disiplin olmuştur. Edebiyatın sosyolojik imkanı, yani sosyolojik gerçeklikleri yansıttığı düşüncesi son yüzyılda artan bir düşüncedir. Edebiyatın, en temelde sosyal varlık olan insanın kendini dışı vurum ürünü olarak algılanması onun sosyolojiyle olan yakınlığını artırmıştır (Şan, 2012, s. 128).

Edebi eserler arasında roman türü özellikle kapsamı ve konu genişliği ile sosyolojinin ilgisini çekmektedir. Roman, sosyolojik bakış açısıyla ele alındığı zaman insan ve toplum temelli temasıyla sosyolojik incelemenin nesnesi haline gelir. Topluma tutulan ayna niteliği taşıyan romanlar ve eserleri aracılığıyla bir sosyolog görevi üstlenen yazar toplumsal sorunlara çözüm aramaktadır (Tosun, 2012, s. 8).

Batılılaşma çabasının bir ürünü olarak Türkiye'ye giren romanlar, çağdaş uygarlığın bir ürünü olarak ele alınmıştır. Hatta bu çerçevede ilk dönem romanlar öğretici bir misyonla Batılılaşma ideolojisini aktarmaya çalışmıştır (Alver, 2011, s. 5). İçinde yetiştiği toplumsal yapının taşıyıcısı ve toplumsal dönüşüm aracı olan Türk romanı, Türkiye'de uzun yıllardır bir sorun haline almış olan Batılılaşma çabasının hem aktarıcısı hem de daha sonraları dönüşümün bizzat taşıyıcısı olmuştur (Andı, 2006, s. 1-2). Yani roman, Türkiye'de toplumsal sorunların dili olmak gibi önemli bir görev üstlenmiştir (Alver, 2011, s. 6). Yine benzer şekilde Türk romanında olduğu gibi Türk sosyolojisinin de en belirgin özelliği kurtarıcı, reformist ve kurucu özelliği neticesinde ülke gerçeklerine çözüm önerileri getirmesidir (Sucu, 2016, ss. 259-263).

Her iki disiplinin de konusu ortaktır. Bu konu ortaklığı neticesinde edebiyatın toplumdaki rolü ve toplumsal yapının da edebi eserler üzerindeki etkisi ile edebiyat ve sosyolojisi arasındaki ilişki kurumsallık kazanmıştır (Erol, 2013, s. 6). Ansiklopedik bir tanımla edebiyat sosyolojisi "edebiyat sanatı ile toplum arasındaki karşılıklı etkileşimi, toplumsal hayattaki edebiyatın fonksiyonunu ve edebiyat sanatının toplumsal koşullardan nasıl etkilendiğini araştırma konusu yapan, 1900'lü yıllarda ortaya çıkan ve edebiyatın olduğu kadar sosyolojinin de metotlarından yararlanan bir disiplindir" (Cuma, 2009, s. 2).

Avrupa'da on dokuzuncu yüzyılda şekillenmeye başlayan ve bilimsel bir disiplin haline gelen edebiyat sosyolojisi, Türkiye'de yirminci yüzyılın ortasından sonra görünürlük kazanmıştır (Alver, 2015, s. 1). Bu çerçevede Kemal Tahir ise

eserlerinde topluma dair sosyolojik tahliller sunması ile edebiyat sosyolojisine ve onun imkanına önemli bir örnek oluşturmaktadır.

Dellaloğlu (2013)'nin aşağıda yer verilen pasajı da bu örnekliliği destekler niteliktedir:

"Bu ülkenin Batı'yla, modernlikle, romanla, sosyolojiyle teması zamansal ve mekânsal açıdan birbirleriyle eş düşmektedir. Namık Kemal ve Ziya Gökalp gibi isimler bile kendi başlarına bu durumu anlamak için yeterlidir... Peki temel nesnesi toplum olan sosyolojiden önce de toplum yok muydu? Elbette vardı, özellikle de edebi eserlerde. Yalnızca sosyoloji ile birlikte daha görünür hale geldi denilebilir. Romanın konusu da toplum ve bireydir. Roman bireyi anlatmaya sosyolojiden çok daha önceleri başlamıştır ve uzun süre sosyoloji, psikoloji ve diğer sosyal bilimlerin işlevini üstlenmiştir. Özellikle Türkiye'de uzun yıllar sosyoloji yapmak yerine memleket hakkında romanlar yazılmıştır. Bu sebeple sosyolojinin en önemli mecralarından birisi de edebiyattır bu memlekette. Türkiye'de sosyoloji kurulduktan sonra da roman yazıldı elbette, özellikle de sosyolojinin yerini dolduran romanlar... Kemal Tahir belki de edebiyatçı olduğu için yazmadı o romanları. Memleketin meselelerini tartışmak, kavramsallaştırmak ve çözmek amacıyla yazdı belki de. Buna rağmen Kemal Tahir üzerine kaç tez çalışması yapılmıştır bu ülkede?"

Kemal Tahir

Türk edebiyatında roman ve hikaye tarzı eserleri ile önde gelen isimlerden birisi olan Kemal Tahir, çeşitli ilgi alanlarına dair yaptığı okumalar ve araştırmaları ile çok yönlü bir isim olarak Türk düşünce hayatında da kendisinden söz ettirmektedir. Onun roman anlayışı çerçevesinde ortaya koyduğu eserleri, sosyolojik inceleme nesnesi özelliği göstermektedir.

Ölümünden sonra bile eserleri ve yarım kalan notları ile dikkat çeken Tahir, yaşadığı sürece taraf olduğu tartışmalarla da adından söz ettirmiştir. Hatta ölüm yıl dönümüne özel dergilerde sayılar yayımlanmıştır (Coşkun, 2006, s. 66).

Eserlerinin yanı sıra bahsi geçen tartışmalarda taraf olduğu ve ortaya attığı düşüncelerle de Türk düşünce dünyasında önemli isimlerin fikir babası olmuştur (Aksakal, 2016, s. 17). Dönemi aydınlarının oldukça farklı, eleştirel ve aykırı bir düşün yapısına sahiptir (Özcan, 2019, s. 54). Onun çok tartışılan bir isim olmasının altında yatan sebep Moran'a göre, ideolojik sahnede takındığı tavrın sonucudur. Ona göre Tahir hem çok eleştirilen hem de çok sevilen bir isimdir. Burada da onun ideolojik duruşu belirleyicidir (Moran, 2004, s. 173).

Kendisini her şeyin ötesinde romancı olarak tanımlayan Tahir, edebiyat ve sosyolojinin de bahsi edilen yakınlığı sebebiyle, dönemin birçok toplumsal ve düşünsel tartışmasından geri durmamış ve düşünceleri ile taraf olmuştur. Ölümünden sonra yayımlanan notlarına bakıldığı zaman da onun bir bilim adamı ya da düşün adamından farkı olmadığı görülmektedir (Tahir, 2016a, s. 1). Tahir bu niteliği sebebiyle bize edebiyat, sosyoloji ve tarihin bir arada çalışılabileceğini göstermiştir (Hüküm, 2017, s. 24). Nitekim bu durum, edebiyat sosyolojisine dair bir çalışmada Kemal Tahir örnekliliğinin doğruluğunu destekler niteliktedir.

Erem Sarıkoca'da aynı şekilde son yüzyılda sanatçıların yalnızca birer sanatçı olmadığını, aynı zamanda birer düşün insanı niteliği gösterdiğini, son yüzyılda bunun en iyi örneğinin ise Kemal Tahir olduğunu belirtmektedir (Sarıkoca, 1996, s. 1). Hatta onun yanı sıra Namık Kemal, Yakup Kadri, Yahya Kemal gibi isimleri de saymak mümkündür (Yiğit, 2013, s. 28). Tarihe olan özel ilgisi ile bilinen Türk edebiyatının önemli romancısı Kemal Tahir, tarihsel ve toplumsal sorunlarla yakından ilgilenmiş ve elinden geldiğince çözüm önerileri getirmeye çalışmıştır. Kendi tanımlaması ile o bir Şair Sosyolog'tur (Sarıkoca, 1996, s. 1).

Toplum gerçekçi roman anlayışına sahip Tahir, romanlarında Türk toplumunun sosyal, ekonomik ve siyasal havasını açık şekilde yansıtmış ve bunun yanında eserlerinde de çözüm niteliğinde vurgulara yer vermiştir (Yavuz, 2000, s. 1; Biricik, 2016, s. 2).

Tahir'i önemli kılan şey diğer birçok aydının söz etmekten çekindiği konularda fikirler üretmiş olmasıdır. Bunu yaparken de doğu-batı karşılaştırması üzerinden yapmıştır (Gülşen, 2012, s. 50). Yaptığı bütün çalışmalarda Türk toplumunu önceleyen Tahir, hayatını *"Türkiye nasıl kurtulur?"* sorusunu çözmeye harcamıştır. Sosyoloji bilimi de benzer şekilde batılılaşma çalışmaları sırasında ülkeye girmesiyle birlikte, var olan bazı sorunları çözmek gibi bir misyon ile yola çıkmıştır. Bu bir anlamda Tahir'in takınmış olduğu tavrın aslında sosyolojik bir yaklaşım olduğunu göstermektedir (Sucu, 2016, ss. 259-263).

Bu yüzden eserlerinde sosyolojik veriler barındırdığı düşünülen Tahir'in, edebiyat sosyolojisi açısından örnekliliği ön plana çıkmaktadır (Hüküm, 2017, s. 434). Bu bağlamda Kemal Tahir'in Cumhuriyetin kuruluş yıllarını konu edinen *"Esir Şehir Üçlemesi"*, edebiyat sosyolojisine kaynaklık edebilecek ve içerisinde çeşitli sosyolojik tahlillerin bulunduğu önemli bir roman serisidir.

Edebiyatın Sosyolojik İmkani Çerçevesinde Esir Şehir Üçlemesi

Üçleme, Osmanlı'nın çöküşü ve İstanbul'un işgal edilmesi ile birlikte Cumhuriyet'in kuruluş dönemini ve sonrasını ele alan eserlerdir. Aslında bu eserler Tahir'in Türk aydınına sunduğu bir reçetedir (Yetişen, 2007, s. 54). Romanların yazıldığı dönemdeki tartışmalara ve romanların içeriğine bakıldığında, 1950'li yıllarda Türkiye'de kırsal dönüşüm, sosyo-kültürel

değişme ve batılılaşma konuları tartışılırken, Tahir'in de Esir Şehir Üçleme'sinde batılılaşma çerçevesinde döneminin çeşitli meselelerini aktardığı ve özellikle de aydın konusuna odaklandığı görülmektedir (Şahin, 2017, ss. 17-20).

Esir Şehrin İnsanları ve Esir Şehrin Mahpusu adlı serinin ilk iki romanı, devamlılık göstermekle birlikte, Yol Ayrımı romanı, ilk iki romandan ana karakterler ve olaylar dışında zamansal, mekansal ve karakterler açısından farklılıklar barındırmaktadır.

Tahir, seride kişisel dramdan hareketle toplumsal dramı aktarmak istemiştir. Romanlar aracılığıyla toplumun her kesiminden çeşitli insan manzaralarını okuyucuya iletmiştir. Özellikle aydın karakterler üzerinden yola çıkarak aydın sınıfını ön plana çıkarmıştır.

Dönem itibarı ile aydın olgusu, üzerinde çeşitli tartışmaların yapıldığı önemli bir meseledir. Balcı'ya göre özellikle 1923-50 yılları aralığını aktaran romanlarda aydın olgusu iki şekilde ele alınmıştır. İlk olarak, Kurtuluş Mücadelesine destek veren, yeniliklerin öncüsü ve bunca yıldır ihmal edilmiş Anadolu halkının temsilcisi ve aydınlatıcısı niteliğindeki kurucu aydınlarıdır. İkinci olarak da Batı hayranlığı ile bilinen ve medrese kökenli yozlaşmış aydınlarıdır (Balcı, 2012, ss. 53-168). Tahir bu seride bahsi geçen ilk aydın tipini idealleştirmekte, ikinci aydın tipini ise eleştirmektedir.

Serinin ilk romanında Tahir, Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkmış bir milletin, özellikle sivil aydınlarının umutsuz şartlar altında verdiği mücadeleyi anlatmaktadır. Ana karakter olan Kamil Bey üzerinden ilerleyen roman, Kamil Bey'in memlekete dönüşü ile başlar ve hapse mahkum edilmesi ile son bulur.

İkinci romanda ise Kamil Bey karakterinin ideal aydın tipine dönüşümü gerçekleşmektedir. Burada Anadolu'yu ve Anadolu halkını tanıyan Kamil Bey, tutukluluk içerisinde olduğu hapisanede kendi karakterini bulmaktadır. Mekansal olarak mapushane etrafında şekillenen romanda Tahir okuyucusuna her kesimden insanı göstermektedir.

Bu çalışmada da aydının dönüşüm serüveni, roman serisi üzerinden ele alınmaktadır. Burada Jung'un aşama/karakter arketipi takip edilmektedir. Edebi metnin ana elemanı olan kahraman, olay örgüsü içerisinde başından geçen olaylarla birlikte bir dönüşüme uğrar. Edebi metinlerde kahramanın dönüşümünü ele alan kuramsal yöntemlerden biri de arketipçi yöntemdir (Özer, 2015, s. 190). Jung'un yöntemine göre kahraman ayrılma, olgunlaşma ve dönüş olmak üzere üç evreden geçmektedir (Özer, 2015, s. 189).

Kamil Bey karakteri de aşama/kahraman arketipine benzer şekilde bir dönüşüm gerçekleştirmektedir. Öncelikle bir paşa oğlu olarak karşımıza çıkan Kamil Bey, halka ve kendi kültürüne yabancılaşmış bir aydın olarak tasvir edilirken olay örgüsü içerisinde yaşadığı dönüşümle birlikte çeşitli sınavlardan geçtikten sonra Millici Abi sıfatı ile yerli ve sorumlu aydın tipine ulaşmaktadır. Karakterin geçirdiği bu dönüşüm Jung'un formülü ile örtüşmektedir. Pasif aydın arketipinden dönüşüm ve olgunlaşma sürecinin sonunda sorumlu ve yerli aydın karaktere ulaşmıştır.

İlk iki romanda genel manada toplumdan, aydından ve yönetici kadrodan memnundur. Ancak bu olumlu hava serinin son romanı olan Yol Ayrımında, endişe hakimdir. Toplumsal çözümlerin yaşandığı bu romanda kurtuluştan sonra bile mücadele verilmektedir. Kemal Tahir içinde bir yol ayrımı niteliği taşıyan bu romanda Cumhuriyet ve devrimlerine dair de eleştiriler yer almaktadır.

Paşa Oğlu Kamil Bey'den Millici Abi'ye

Türk edebiyat hayatında kurtuluş dönemi romanlara sıkça konu edilen bir konudur. Kemal Tahir'in Esir Şehir Üçleme'sinde de görüldüğü üzere, bu döneme dair romanlar bir olgu çerçevesinde gelişmektedir. Kemal Tahir'de de bu aydın olgusudur (Kalkan, 2012, s. 1).

Esir Şehir serisi de tamamıyla bir aydın romanıdır. Sivil aydınların kurtuluş mücadelesini, tüm zorluklara rağmen devam ettirdiğini gösteren bir seridir. Bununla birlikte bu roman serisi, Kemal Tahir'in Türk aydınına eleştirisidir. Tahir, Osmanlı-Türk aydınının kendi kültürel değerlerinden ve halkından koptuğunu düşünmekte ve bunu eleştirmektedir. Roman serisinde ana karakter Kamil Bey'i de öncelikle Türk aydınında bulunmaması gereken özellikler üzerinden işlerken, sonrasında onu yerli aydında idealleştirdiği tipe dönüştürmüştür.

Roman serisi Kamil Bey ve ailesinin bir şilepte İstanbul'a gelişi ile başlamaktadır. Abdülhamit dönemi devlet adamlarından Selim Paşa'nın oğlu olan Kamil Bey, Galatasaray Lisesi'nden mezun olduktan sonra Batı da eğitim görmüştür. Sonrasında ise elçilikte görev alan Kamil Bey, buraya kadar ki hayatı boyunca ekonomik sıkıntı yaşamamıştır. Sanat ve edebiyata olan ilgisinin yanında birçok Batı diline de hakim olan Kamil Bey, özellikle resim alanında çok yeteneklidir. Tüm bu nitelikleri ile birlikte çizdiği tabloda Kamil Bey karakteri, memleketine dair bilgisi olmayan, gerçeklerden bir haber yaşayan ve yabancılaşmış bir aydın olarak önümüze çıkmaktadır.

Kamil Bey, serinin ilerleyen süreçlerinde Tahir'in idealleştirdiği sorumlu aydın niteliğine ulaşacak olsa da başlarda Tahir tarafından oldukça eleştirilmiştir. Tahir, burada karakter üzerinden dönem aydınlarına eleştirilerini dile getirmiştir. Uzun yıllardır memleketi Batı tarafından sömürülen bir paşa oğlu tüm bunlardan bihaber, üstelik memlekette savaş patlak vermişken bir arkadaşının şatosunda eğlenmektedir.

Ancak sergilediği yabancılaşmış aydın portresinin yanında ufak da olsa memleketi için endişe etmekte ve hatta kendisinin

bu süreçte ne gibi bir hizmet verebileceği konusunda Madrid elçisine danışmaktadır:

“Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşa girdiğini, bu sebepten, kasım ortalarında, Kordova’daki bir İspanyol şatosunda haber almıştı. (O günü, hiç unutmaz, tabancayla atış yarışması yapıyordu. Kendisi yine hiç unutmaz, 122 sayı öndeydi.

...
Kamil Bey iki gün sonra, bir Osmanlı vatandaşı olarak ne yapması gerektiğini danışmak için Madrid Elçiliğine başvurdu. Elçi beyefendi (...) sözü uzatmadan” kutsal vatan savunması görevini ve bu uğurda seve seve can verip kan dökme ödevini, elçilikte tercüman olarak yapmasını” söyledi.” (Esir Şehrin İnsanları, ss. 3-4).

Sorumlu aydın yoluna girene kadar ülke gerçeklerinden bihaber olan Kamil Bey, memleketinde içinde bulunduğu zorlu koşullar sonucu ekonomik sorunlar yaşamaya başlamış ve bu sebeple ülkeye dönmek durumunda kalmıştır. Bu sırada kendini bir dramın içinde bulacak olan Kamil Bey, hayatının dönüm noktasına gelmiştir. Aşama arketipine göre ayrılış evresinde olan Kamil Bey karakteri, burada zoraki bir ayrılış gerçekleştirmektedir.

Yurda dönüşle birlikte eşi Nermin Hanım’ın halasının yanına taşınan Kamil Bey, dönüşümün ilk adımlarını burada atmıştır. Enişte Bey’in konağında geçirdiği zaman boyu batıcı sömürücü insanların ona verdiği rahatsızlık, Kamil Beyde karşı refleks geliştirmiştir. İlk tepkiyi Hala Hanım’ın evinde düzenlenmiş olan baloda İngiliz subayla yaptığı konuşmada görebiliriz. 50-60 bin civarında Türk’ün özellikle şu işgal zamanlarında İngiliz Dostları Derneği’ne üye olduğunu öğrenen Kamil Bey, durumu garipsemiş ve olayın vehametini burada kavramaya başlamıştır.

İngiliz subay Kamil Bey’e Musul’daki topraklarını kendisine satmaması halinde üstü kapalı tehditler savurmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu durum ve bundan yararlanmak isteyen İngiliz subayın sömürgeci tavrı, Kamil Bey’i rahatsız etmiştir. Bu durum Kamil Bey’i ayrılma evresine iterken, aşama arketipine göre ayrılma evresindeki birey, tedirginlik ve korku hissine kapılır. Kamil Bey’in de genel tabloda mücadeleye ve direnişe dair umutsuzluğu bunu desteklemektedir.

Henüz memlekette habersiz ve özellikle Anadolu’yu tanımayan Kamil Bey, bu bilgisizliğin getirdiği bir umutsuzluk içindedir:

“Cemil Usta’ya bakılırsa gene son umut Anadolu’da kalmıştı.

Kamil Bey, ömründe, Yakacık’tan öteye geçmemiş bir İstanbul Çocuğuydu. Anadolu hakkında zaten hiçbir fikri yoktu. (...) Öyleyse, kendi kendisine davranıp kalkmasını, isyan ederek silaha sarılmasını ummak boşunaydı. İstanbul – İmparatorluğun başı- kubbelere kimburlarını çıkararak böyle sinmişken, Anadolu ne yapabilir ki? Hele Antalya-Konya bölgeleri İtalyanların, Antep, Maraş, Adana Fransızların, Samsun tarafları İngilizlerin, Zonguldak Fransızların işgali altında olursa...’Anadolu neresi? Yunanla dövüşenler kimler? Ankara ile Mustafa Kemal mi?

Kamil Bey, fazla düşünmeden milletin – yani İstanbul’un- ümitsizliğine hak verdi.” (Esir Şehrin İnsanları, s. 84).

Kamil Bey, buraya kadar gelişen olayların sonunda kendisini bir süre sonra yetersiz hissetmeye başlamış ve içten içe aydın niteliği gereği rahatsızlık duymuştur. Olan biten her şeyi sorgularken Hala Hanım’ın yanından taşınmaya karar veren Kamil Bey, ailesinden kalma eski bakımsız konağa yerleşir. Burada mahalle kahvesinde geçirdiği zaman boyunca yurdun gerçeklerini ve içinde bulunduğu durumu yavaş yavaş öğrenmeye başlar. Bu mekân, Kemal Tahir romanlarında topluma dair en önemli bilgilerin anlatıldığı mekân olarak kurgulanmıştır:

“Bir hafta geçmeden mahalleyi enine boyuna tanıdı. Yalnız mahalleyi değil bu mahalleden öğrendikleriyle memleketi de biraz anladı.” (Esir Şehrin İnsanları, s. 96).

Kamil Bey’in sorumlu aydın yolundaki bir diğer adımı ise, İstanbul’un ikinci kez işgali ile birlikte gösterdiği tepkidir. İlkinde ülkede olmaması sebebiyle durumu tam anlamıyla kavrayamayan Kamil Bey, bu defa işgalin getirdiği esareti bizzat tecrübe etmektedir. Bu durum neredeyse ilk defa Kamil Bey’de bir şeylerin ters gittiği hissini uyandırmaktadır:

“Burada bulunmadığından, birinci işgalin etkisini görmemişti, ama ikinci işgal, halkın son direnme gücünü de yerle bir etmişti.” (Esir Şehrin İnsanları, s.83).

Sorumlu aydın yolundaki diğer bir kırılma ise Galatasaray Lisesi’nden eski sınıf arkadaşları ile karşılaşması sonucu olmuştur. Bu olay, Kamil Bey karakterinin olgunlaşma/değişim evresine geçişini göstermektedir. Bir takım sınavlardan geçecek olan karakter, eğer başarılı olursa benlik bütünlüğüne kavuşacak ve başarılı bir dönüşüm gerçekleştirecektir. Ahmet’in Kamil Bey’le karşılaştıktan sonra İhsan’la birlikte onu ikna etmeye çalıştığı fedakarlık, Kamil Bey’de büyük bir etki yaratacaktır. Bu olay neticesinde hissettikleri onun sorumlu aydın yolundaki dönüşümü için oldukça değerlidir:

“Kamil Bey (...) Ahmet’in yüzüne baktı. Mutluluk kocaman elleriyle sanki omuzuna basmıştı. Bu, iftihar edilecek bir baskıydı. İlk defa kendisinden fedakârlık isteniyordu. Böyle bir hizmete evvelden beri muhtaçtı (...) kahveden çıktıkları zaman Kamil Bey dünyayı daha güzel, daha yaşanmaya değer buldu.” (Esir Şehrin İnsanları, s.142).

Kamil Bey karakterinin sorumlu aydın yolundaki dönüşümünde önemli kırılma noktalarından bir diğeri ise, karakterin Karadayı gazetesinde işe başlamasıdır. Roman kurgusunda önemli mekansal alanlardan biri olan Karadayı Gazetesi, bir sosyal etkileşim alanıdır. Kamil Bey’in arkadaşlarının teklifi üzerine katıldığı bu mekan, sivil aydınların bir araya geldiği ve aydınlanmanın meydana geldiği bir mekandır. Aydınlar bu mekan üzerinde bir araya gelmekte ve kurtuluş mücadelesi

vermektedir.

Aşama arketipine göre artık olgunlaşma/değişim evresinde bulunan Kamil Bey karakteri, geçirdiği düşünsel değişimi anlamlandırmaya çalışırken aynı zamanda Karadayı gazetesi aracılığı ile aydın yazarla tanışmakta ve onların içine kapanık, halktan kopuk ve hastalıklı yapısını fark etmektedir. Aşağıdaki pasajda, Tahir'in tam da bu tip yabancılaşmış ve hastalıklı aydına dair eleştirisi yer almaktadır:

“Bunlar, babayani kılıklarına, boş keselerine hiç yaraşmayacak derecede, kibirli, insanı kederden mahvedecek kadar kişiliklerin bağlanmış, güzel konuşur, zeki adamcağızlardı.” (Esir Şehrin İnsanları, s. 170).

Dönem aydını Tahir tarafından hem romanlarında hem de düşün yazılarında oldukça eleştirilmektedir. Çünkü bir aydında bulunması gereken sorumluluk duygusundan uzak, pasif aydın niteliği göstermektedirler. Karşımıza kendi dünyalarına hapsolmuş, kendilerine biçtikleri büyük değer zerrisini gerçekleştirmediği bir aydın çıkmaktadır. Ancak Tahir, özellikle memleketin içinde bulunduğu şu zor zamanlarda bu tip aydına tahammül etmemekte ve alabildiğine eleştirmektedir:

“...içinde yaşadıkları çökmüş memleketin etkisiyle yenilgiyi değişmez kader olarak kabul etmiş yalın bir halleri vardı. Millete güvenmeyi hiçbir zaman denememiş, henüz bir milletin varlığından haberleri olamamış bütün aydınlar gibi, her biri kendilerini teker teker vuruşup teker teker yenilmiş sayıyor, bir daha kalkarak yeniden başlamaya cesaret bulamıyordu. (...) Osmanlı aydınları için artık geçmişe sığınmaktan başka çare yoktu ama artık sığınacak geçmiş neredeydi? “Anadolu?”” (Esir Şehrin İnsanları, s. 172).

Tahir yukarıdaki pasajda görüldüğü üzere, aslında aydın olgusunu ve aydın niteliklerini zıtlık içerisinde, yani aydında bulunmaması gerekenleri nitelikleri eleştirirken, sorumlu bir aydının nasıl olması gerektiğini de okuyucuya iletmektedir. Ona göre aydın halk ile iç içe ve halkı aydınlatma misyonuyla hareket etmelidir.

Tüm bu serüven içerisinde Kamil Bey, zamanla sorumlu aydın rolünü üstlenirken eşi Nermin Hanım'la sorunlar yaşamaktadır. Paşa kızı olan Nermin Hanım, bugüne kadar ekonomik anlamda sıkıntı yaşamamış batılı burjuvayı temsil etmektedir. Ülkenin içinde bulunduğu durumla ve gerçeklerle pek ilgilenmeyen Nermin Hanım, kurtuluş mücadelesini de pek anlamlandıramamaktadır. Kamil Bey ise gazetede tanıdığı ve kurtuluş mücadelesine verdiği destek ve gösterdiği aydın nitelikleriyle, Nedime hanıma hayran kalmakta ve eşi ile kıyaslamaktadır. Eşinden de Nedime Hanım'a benzer bir kurtuluş mücadelesi ya da inancı beklemektedir.

Serinin ilk romanının son satırlarında, Bursa-Uşak hattında başlatılacak olan saldırı planlarını Anadolu'ya geçirmek gibi bir görev üstlenen Kamil Bey, yakalanmakta ve hapsedilmektedir. Kendisini çok kısa süre öncesine kadar aklından dahi geçiremeyeceği bir maceranın içinde bulan Kamil Bey'in sorumlu aydın yolundaki değişimini kanıtlayan şey ise mücadeleye dair duyduğu arzu ve güvenin yanında, bu mücadelenin bir parçası olmaktan dolayı hissettiği mutluluktur:

“Kamil Bey, birdenbire, tarih, destan, trajedi yapan insanlarla beraber bulunmanın tarif edilmez gururunu duydu. Zaferden sonra, “Anadolu'ya taraftar olduğundan tutuklananlar” diye bir cins adam yaşayacaktı elbette. (...) Bu adamlar harp sakatlarına bile benzemeyeceklerdi.

“Tutuklandığımızı Ankara'ya çoktan bildirmişlerdir” diye keyifle düşündü, “Mustafa Kemal Paşaya...” Mustafa Kemal Paşa: “Bu Kamil de kimdir?” diye belki sormuştur. (...) “Kurtuluş” öpülesi alını kırıştırarak, Kamil Bey üzerinde bir an olsun düşündü. Kurtuluş, hiç tanımadığı bir insanı, her şeyini feda edecek surette kendisine çekebildiği için belki mutluluk duymuştur. Haklı olduğuna bir daha inanarak kuvvetlenmiştir.” (Esir Şehrin İnsanları, s. 325).

Serinin ikinci romanı olan Esir Şehrin Mahpusu'nda da yine ana karakter olarak Kamil Bey yer almaktadır. Serinin devamında ikinci romanda Hafız Ağa'lıktan Millici Abi'ye dönüşecek olan Kamil Bey, hapse girmesiyle birlikte aslında Anadolu'ya ne kadar yabancı olduğunu anlamakta ve suçluluk duygusuna kapılmaktadır.

İkinci romanın geçtiği mapushane, mekansal olarak Tahir'in bize sunduğu bibliyografik bir mekandır. Kendisinin de mapushane zamanlarında Anadolu'yu ve Anadolu insanını tanıdığını ifade eden Tahir, bu durumu roman karakteri üzerinden okuyucusuna aktarmıştır (Sevim, 2003, s. 7). Bir anlamda Kamil Bey'in yaşadığı suçluluk duygusu, aslında Kemal Tahir'in kendinde hissettiği duyguyu yansıtmaktadır.

Geçirdiği değişimin yanında sorumlu aydın olarak Kamil Bey'in sorumluluklarından biri de kızı Ayşe karakteri üzerinden anlatılmıştır. Ayşe karakteri üzerinden ülkenin gelecek nesillerine vurgu yapılarak, yerli aydının sorumluluklarından bahsedilmiştir:

“Sonraları Ayşe'nin yüzüne nasıl bakardım. Bütün Ayşe'lerin yüzüne? Babacığım Kurtuluş Harbi sırasında siz nerede bulunuyordunuz?” diye sorarsa... Çok şükür... (...) İnsanlık, vatandaşlık ve babalık şerefimin lekelenildiğini hiç fark etmeyebilirdim.” (Esir Şehrin Mahpusu, s. 220).

Nihayet başından geçen olaylar ve tecrübeleri neticesinde Tahir'in idealleştirdiği aydın karaktere ulaşan Kamil Bey, aşama arketipine göre de evrim sürecini tamamlamıştır:

“Saate baktı. Neredeyse sabah olacaktı. Sırtı sızlıyordu, ama mutluydu. Masaya başka bir adam olarak oturmuştu. Başka bir adam olarak kalkıyordu. Artık ciddi bir dava sahibiydi. Bundan böyle olaylara, insanlara eleştirici gözyle bakacaktı. Bir

küçük not defteri alıp yazı konularını kaydetmeliydi. Çünkü, artık sıradan bir vatandaş değildi. Elinde iyi-kötü bir savaş silahı olan SORUMLU İNSAN'dı. Fakir düştüğünden beri ilk defa o gece rahat uyudu.” (Esir Şehrin İnsanları, s. 143).

Bu saatten sonra ülkenin içinde bulunduğu koşullar gereği üzerindeki yük de bir hayli artan Kamil Bey, sorumlu bir aydının yapması gerektiği gibi halka inmek, yani halkı bilinçlendirmek gerektiğini düşünmekte ve işe eşi Nermin Hanım ile başlamaktadır:

“Bugün bu memlekette kibar yer yok, sevgilim, düşmanlara ırzlarını satanlar var. Biz de onların içine girecek değiliz. Sen olup bitenleri bilmiyorsun. (...) Sözlerimi sakın yanlış anlama. Bir vatan kaybetmek üzereyiz. Bu felakette öncelikle bizim gibi yaşayanların büyük suçluluğu var. Biz bu toprakların nimetlerinden bol bol yararlanmışız! Sonra bizi, bolluk, zenginlik, sefihlik içinde yaşatanlara, bu uğurda asırlardır perişanlık çekenlere karşı hiçbir zaman vazifemizi yapmamışız. Bir vatan kaybediyoruz, karıcığım, bunun anlamını kavrayamadığına eminim. İnşallah, kavramana da meydan kalmaz. (...) Biz burada kalacağız, karıcığım, bu kırmızı yün kazağınızla siz burada oturacaksınız. Sonuna kadar boğuşulacak... Zafer kazanılacak... Kılığımızı, kıyafetimizi o zaman düşüyoruz.” (Esir Şehrin İnsanları, s. 270).

Jung'un arketipine göre, kahramanın çeşitli sınavlardan geçerek benlik bütünlüğüne kavuştuğu noktaya dönüş evresi adı verilir. Burada birey yaşadığı tüm olaylar neticesinde içsel bir yolculuk yapmış ve bu yolculuğun sonunda uyumlu bir kişilik geliştirmiştir. Ve nihayet ödül zamanıdır (Özer, 2015, s. 204). Kamil Bey karakterinin eriştiği noktada elde ettiği ödüller ise; ilk olarak Milli Mücadelenin kazanılması ve Milli Abi gibi bir sıfatla anılması, ikinci olarak kızı Ayşe'nin serinin diğer bir romanı olan Yol Ayrımı'nda kendisine yönelik olumlu tavrı tutumudur.

Esir Şehir Serisi'nde Aydın Dönüşümündeki Uğraklar

Hem Türk edebiyatında hem de Türk düşünce dünyasında önemli bir yer edinen Kemal Tahir, ortaya koyduğu toplumsal tahlillerde ve bu tahlilleri eserlerinde okuyucusuna iletmekte usta bir isimdir. Esir Şehir serisinde de toplumsal ve düşünsel hayatta ileri sürdüğü tezleri roman kurgusuna ustalıkla yerleştirmiştir. Birçok sosyolojik meseleyi, onun romanlarında bazen alenen bazen de satır aralarında bulmak mümkündür. Özellikle yerlilik, Doğu-Batı ve batılılaşma -ki kendisi batılılaşma der-meseleleri Tahir için önemli meselelerdir. Bu anlamda roman serisinde birçok sosyolojik tahlille karşılaşmamız mümkündür.

Başından beri bir romancı ve sosyalist aydın olan Tahir, Batı egemenliğine karşı arayış halindedir. Doğu-Batı çatışması ve batılılaşma eleştirisi de bunun bir sonucudur. Onun için mesele Batı ile aramızdaki farktan ziyade, çıkarlarımızın çatışmasıdır (Eğribel, 2023, s. 95).

Kamil Bey karakterinin yurda dönüş hikayesinde, vapurda köylü tüccarla aralarında geçen konuşmada Tahir, kendisinin sosyolojik düşünce sisteminde en önemli konulardan biri olan Doğu-Batı ayrımını ve batının sömürgeci tavrına dair fikirlerini, köylü karakter üzerinden aktarmaktadır:

“İnek deyeyim sen anla!... Bu Hindiya'yı vaktin birinde İngiliz bastı ya... Say ki bizi bastığı biçim... Oranın da içi karışmış o vakit... Hintli Sintli birbirine düşmüş. Kan gövdeyi götürmüş. Sonra akılda neler bakmışlar ki durum vaziyet kötü... Salıvermişler akılsız Hint adamının arasına inekleri... Bunlar ineği görmeleriyle silahı atıp yere uzanmışlar! Neden?” (Esir Şehrin İnsanları, s. 16).

Kemal Tahir'in Doğu-Batı ayrımında savunduğu bir diğer olgu ise Doğu toplumlarının sınıfsız bir yapıya sahip olduğu yönündeki tezidir. Daha doğrusu Türk toplumunda, batıdaki kadar sınırları katı bir sınıf yapısına rastlanmadığını ifade eden Tahir, bu tezi yine okuyucusuna aktarmaktadır. Ona göre Doğu toplumlarında sınıflaşma gelişmemiştir (Tahir, 1992d, s. 304-306):

“Aşağı tabakadan olanlar pantolon giyip çöpçülük edebilirler ya, orta tabaka da memurluk, esnaflık edebilir. Üst tabakaya da müdürlük, mebusluk, hatta nazırlık düşüyor. Çok şükür, hele bizim memlekette tabakalar arasındaki sınır, henüz aşılmaz halde bulunmuyor.” (Esir Şehrin İnsanları, s.183).

Ona göre batı tarihi, sınıf çatışmalarından ibarettir. Batı tipi toplum modeline bakıldığında, neredeyse bütün üst yapı kurumlarının ekonomik temelli sınıf çatışmalarına dayandığı görülmektedir (Sarıkoca, 2023, s. 183).

Yine başka bir pasajda, Tahir'in batının doğuya karşı tarih sahnesinde kurduğu üstünlüğün temelinde teknolojik gelişmelerin yer aldığı düşüncesi, Kamil Bey karakteri üzerinden İngiliz subayla yapılan sohbette karşımıza çıkmaktadır:

“- durdunuz mu üstünde? Siz buharı makineye uyguladığınız halde biz neden yapamamışız bu işi?. Örnek önümüzdeyken... Batılılaşmaya da yöneldiğimiz halde?”

Buharı makineye uygulayanlar burjuvalardır.

Bana kalırsa burjuvalarınız olgun değildi sizin... Hatta bir bakıma bizdekine benzer burjuvalarınız hiç yoktu.

Neden yok?

Bence... Bizans uyuttu sizi... Çürümüş Bizans Türk'ün canlı ruhunu bozdu yumuşattı. ... Bu ne kadar gerçekse Türklerin çekildikleri Anadolu'da kendilerinin gerçek fikirlerini tanımamış bir dünyaya karşı çıkacakları el ele gönül gönüle verip direnecekleri de o kadar gerçektir.” (Esir Şehrin İnsanları, s.38).

Burada anlatılmak istenen Batı gibi buharlı makine yapmak değil, çünkü bu materyalist düşünceden ibarettir. Tahir (2016b, s. 246)'in bu pasajdaki asıl gayesi, Doğu toplumlarını ve özelde Türk toplumunu tarih sahnesinde Batının gerisinde bırakan şeyin buhar makinesinde olduğu gibi teknikten ziyade, onu temellendiren zihniyette ve toplumsal koşullarda yattığını anlatmaktadır. Yani o tekniği kullanacak ve ondan değer üretecek yetkin kültür, zihniyet ve koşullar Türk toplumunda mevcut değildir.

Yine Tahir'in kayıtsız kalamadığı ve sosyolojisinde tartışmalarda taraf olarak yer aldığı bir diğer olgu ise Batılılaşmadır. Tahir onu batılılaşma olarak tarif eder. Ona göre, Anadolu coğrafyasında kurulan ve gelişen devletler doğulu toplum özelliği gösterirler. Bu yüzden batılılaşma, ona göre, zorunlu şekilde gelişen bir toplumsal üretim-mülkiyet düzeninin dışına çıkarak onu tam tersine dönüştürmeye çalışmaktır (Sarıkoca, 2023, s. 183)

Osmanlı aydın sınıfını ortaya çıkaran şey batılılaşmadır. Bakıldığında karmaşık gibi görünen Osmanlı batılılaşmasındaki amaç, düzeni sürdürmektir. Bu sebeple muhafazakar bir karakter ortaya çıkarmıştır. Bir yandan batıya karşı direnişin, bir yandan da düzeni devam ettirmenin bir aracı olarak kurumsallaşan batılılaşma, beraberinde Osmanlı aydını gibi bir unsur doğurmuştur. Burada ortaya çıkan ya da karakterize olan Osmanlı münevveri/aydını, Batı değerlerini ve normlarını benimsemiş, Batı dillerini konuşma ve Batı ekollü okullarda yetişmek gibi karakteristik nitelikler gösteren bir kategori oluşturmuştur (Tekin, 2004, s. 169). Tahir'in eleştirdiği nokta, bir önceki paragrafta da dile getirildiği gibi, Osmanlı aydınının batılılaşmayı ya da Tahir'in deyimi ile batılılaşmayı yanlış kavramasıyla yerli duygulardan uzaklaşarak batıyı yakalamaktan ziyade, batı gibi olmak yolunu seçmeleridir.

Özellikle serinin son romanında batılılaşmaya ve devrimlere dair eleştirilerde bulunan Tahir, halk nezdinde dayanak bulamayan her tür yeniliğin kalıcılığını sorgulamaktadır. Nitekim sosyoloji camiasında da çokça tartışıldığı ve kanaat getirildiği üzere, Osmanlı dönemi batılılaşma girişimleri, devlet kadroları tarafından yukardan inme biçimde gerçekleşmiş ve halkta karşılık bulamamıştır (Sarıkoca, 1996, s. 74). Tahir tam da bu noktada bir eleştiri ortaya koymaktadır:

“—Tanzimat'ın Meşrutiyet inkılâbının yapamadığını... Bizim Meşrutiyet inkılâbı, ileri bir hareket olduğu halde, neden memleketin bahtını değiştiremedi? Bir yerde okumuştum. Çünkü inkılâbın temsilcileri halkın sahici ihtiyaçlarını bilmiyorlardı.” (Esir Şehrin İnsanları, s. 173).

Meşrutiyet hareketlerinin halktan uzak gerçekleştirilmesini eleştiren Tahir, serinin ilerleyen kısımlarında Cumhuriyet dönemi devrimlerine dair de benzer bir endişeye sahip olduğunu dile getirmiştir. Neredeyse fırsat bulduğu her ortamda batılılaşmaya dair düşüncelerini paylaşan Tahir, bunu okuyucusuna Yol Ayrımı romanında Doktor Münir aracılığıyla iletmiştir:

“Biz aydınlara çok su katılmıştır, hem de cıscıvık yabancı suyu. Bilirsin, Batılılaşmaya yöneldiğimizden bu yana, biz aydınlar halktan ayrılmışız. Çünkü, bu Batılılaşma bize halktan değil, saraydan gelmiştir. Halktan kopmuş halka dönebilmek umudunu kesinlikle yitirmiş Saray'dan... Bu dönemde bizim halkımız, Batıya karşı, Batılılaşmaya çabalayan Osmanoğullarına rağmen, Osmanlıyı savunmuşlardır...” (Yol Ayrımı, s. 126).

Bu pasajdan anlaşıldığı üzere Tahir, hem düşüncenin yanlışlığına hem de izlenilen yolun yanlışlığına dikkat çekmek istemiştir. Aynı zamanda yine burada batıcı aydına dair eleştirisini de görmezden gelmek mümkün değildir.

Tahir'e göre batılılaşma çıkmazına düşmemizin sebebi, 150-200 yıldır devam eden bu hareketin aydınlarımız tarafınca yeterince anlaşılabilmesidir. Halka önderlik etmesi beklenen aydınlar, sömürü zihniyetinin asıl gayesini anlamaktan uzak kalmış ve zaman zaman bu zihniyetin maşası rolünü üstlenmişlerdir (Tahir, 1992a, s. 143).

Yine roman serisinde Tahir'in vurguladığı ve değindiği bir diğer sosyolojik mesele ise Baykan Sezer'de de karşımıza çıkan yerlilik meselesidir. Hatta Baykan Sezer'i bu konuda etkileyen ve önceleyen kişi Kemal Tahir'dir. Ona göre ideal aydın, öncelikle kendi halkına güven duymalıdır. Kendi milli değerleri ışığında ilerlemeli ve sorumluluklarını yerine getirmelidir. Seri içerisinde de Tahir'in bu düşüncesini görmek mümkündür (Tahir, 2016c, s. 115). Onun yerlilik düşüncesi, sömürünün olmadığı bir dünya için Türk toplumunun sahip olduğu kaynağı ortaya çıkarmasıdır. Yani yerlilik, tarih sayfasındaki yerimizi ve rolümüzü hiçe saymadan, Doğu-Batı çatışmasında, Batı çıkarlarına kölelik etmeyecek bir toplum adına bu kudreti insanımıza göstermek ve onları bilinçlendirmektir. Yerlilik, batıdan ithal edilen kuramlara ihtiyaç duymaksızın kendi geçmişimizden ve toplumsal niteliklerimizden yola çıkarak derin bir Türk düşünce dünyası oluşturmaktır (Kaçmazoğlu, 2019, s. 61).

Enişte Bey'in evinde gerçekleşen sohbette yerliliğe dair vurguları görmek mümkündür:

“Ancak böyle özelliği olan toplumlar, en ölü sanıldıkları sıralarda kalkıp dirilirler. En umulmaz direnci gösterirler... Böyle toplumlardan en durgun sıralarında en keskin tepkiler beklemeli...” (Esir Şehrin İnsanları, s. 39).

Yine serinin son romanında da Deli Celadet ve Doktor Münir arasında geçen diyalogda da Tahir'in konu ile alakalı eleştirisine rastlamak mümkündür. Tahir, halktan uzaklaşan aydınların yerliliklerini yitirdiğini ileri sürmektedir (Hüküm, 2017, s. 74). Fakat, bir aydında asıl olması gereken halka yakın olmak ve halktan olmaktır:

“-Peki yahu! Osmanlı da gelmezse kim gelecek?”

-Halk gelecek... Gülersin! Her çeşit aydınlarımızın yanına lütfen inmek istedikleri uydurma halk değil... Bizim gerçek halkımız... Bizden başka bir insan türü olmayı sürdüren halkımız... Hiç su katılmamış yerli.

-Yerli ne demek? Biz yerli değil miyiz?

-Su katılmamış dedim... Biz aydınlara çok su katılmıştır, hem de cis civık yabancı suyu... Su katılmamış yerli olmayınca hiçbir şey olunmaz. İnsan bile olunamaz. Çünkü gerçekten namuslu olunamaz." (Yol Ayrımı, s. 126).

Buraya kadar ele aldığımız Doğu-Batı, batılılaşma ve yerlilik meseleleri, nihayetinde Kemal Tahir'in aydın eleştirisini temellendirdiği konulardır. Onun eleştirisi, en nihayetinde Türk aydınıdır.

Sonuç

Edebiyatın sosyolojik imkanı üzerine ortaya konulan bu çalışmada, edebiyat ve sosyoloji gibi iki sosyal bilimin, hem konu ortaklıkları hem de disiplinlerarası çalışmaya uygunlukları açısından akademik ortaklıkları ortaya konularak bu ilişkiden doğan edebiyat sosyolojisi konu edilmiştir. Edebi eserlerin, özellikle de roman türünün, topluma tutulan ayna niteliği taşıdığı, bu bağlamda henüz kurumsallaşmamış bir sosyoloji bilimi yokken bile sanat insanlarının edebi eserler yoluyla toplumsal düşüncelerini yansıttıkları -bir anlamda sosyoloji yaptıkları- söylenebilir. Edebi eserlerin sosyolojik bir imkana sahip olduğu, toplumsal meseleleri barındırdığı ve hatta çözüm önerileri sunmak gibi düşünsel ve sosyolojik bir tarafının olduğu söylenebilir. Bu sebeple, edebi eserler birer sosyolojik inceleme nesnesi olarak kabul edilebilirler.

Toplum gerçekçi bir roman anlayışına sahip oluşu, tarih ve sosyoloji gibi sosyal bilimlere olan ilgisi, Tahir'i, bu imkanı ortaya koyan bir çalışmada doğal örneklik haline getirmektedir. Çünkü Kemal Tahir'in de romanlarında dönemin toplumsal sorunlarına ve aslında sosyolojik meselelerine ayna tuttuğunu söylemek mümkündür. Sarıkoca'nın da Dellaloğlu'nun da ifade ettiklerine benzer şekilde, Kemal Tahir'in de döneminin romancıları ve aydınları gibi bir düşün adamı niteliği gösterdiği aşikardır (Sarıkoca, 1996, s. 1; Dellaloğlu, 2013)

Bu anlamda Tahir'in, dönemin toplumsal sorunlarına yönelik sosyolojik bakış açısını romanlarında görmek mümkündür. Zaten kendisinin akademik çevrelerce sosyolojiye yakınlığı bilinmekte ancak sosyoloji kürsüsünün tutucu tavrı sebebiyle kendisine fazla yer verilmemektedir. Buna rağmen, Türk sosyolojisine bakıldığında birçok sosyoloğun sosyoloji kökenli olmadığı ve disiplinlerarası alandan geldikleri görülmektedir.

Tahir, Türkiye'yi ve Türk toplumunu analiz ettiği romanlarında, bir tez ortaya koymuş ve tahlilleri ile tarih ve sosyoloji çevrelerince ilgi görmüştür. Bu anlamda Tahir için edebiyatçı kimliğinin yanında bir pencere daha açılmıştır: Edebi Sosyolog.

Bu anlamda Tahir, her ne kadar bir edebiyatçı olsa da gerek Esir Şehir Üçleme'sinde gerekse diğer roman ve hikayelerinde birçok sosyolojik meseleyi dile getirmiş ve çözüm önerileri sunmuştur. ATÜT, Doğu-Batı, batılılaşma, yerlilik, sosyalizm ve özellikle de aydın onun ana temalarıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Aksakal, İ. (2016). *Baykan Sezer'in Din ve Toplum Anlayışı* [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi]. Açık Erişim Sistemi.
- Alver, K. (2011). Berna Moran ve Edebiyat Sosyolojisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 63-72.
- Alver, K. (2015). Türkiye'de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyoloji Konferansları*, 52, 343-354.
- Andı, M. F. (2006). Türk Edebiyatında Roman: Cumhuriyet Dönemi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4(8), 165-201.
- Balci, Y. (2012). *Türk Romanında Aydın Problemi 1908-1950*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Biricik, İ. (2016). Devlet Ana Romanının Sosyolojik Boyutları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(3), 1267-1287.
- Coşkun, S. (2006). *Kemal Tahir Şahsiyeti Eserleri Fikirleri* [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi]. Açık Erişim Sistemi.
- Cuma, A. (2009). Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 81-94.
- Dellaloğlu, B. (2013). *Modernleşmenin Zihniyet Dünyası Bir Tanpınar Fetişizmi (3. Baskı)*. Ufuk Yayınları.
- Eğribel, E. (2023) Kemal Tahir'in 50. Ölüm Yıldönümü ve Yeni Türkiye'nin 100. Kuruluş Yıldönümü Üzerine. *Sosyologca*, 25, 89-96.
- Erol, K. (2013). Kemal Tahir'in Köyün Kamburu Romanına Edebiyat Sosyolojisi Açısından Bir Bakış. *International Journal of Social Science*, 6(3), 879-903.
- Gülşen, A. (2012). *Tarihi Gerçek ve Roman Gerçeği Açısından Kemal Tahir'in Romanları* [Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi]. Açık Erişim Sistemi.
- Hüküm, M. (2017). *Şair Sosyolog Kemal Tahir*. İthaki Yayınları.

- Kaçmazoğlu, H. B. (2019) Kemal Tahir Düşüncesinde Yerliliğin Sosyolojik Dayanakları. *Sosyologca*, 9(17), 60-70.
- Kalkan, B. (2012). *Kurtuluş Savaşı Romanlarında Aydın Tipi* [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Açık Erişim Sistemi.
- Moran, B. (2004). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri (12. Baskı)*. İletişim Yayınları.
- Özcan, U. (2019) Kemal Tahir, Sosyoloji ve Yerlilik. *Sosyologca*, 9(17), 52-59.
- Özer, H. (2015). Esir Şehir Kahramanı Kamil Bey'in Bireyleşme Serüveni. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 6, 189-209.
- Sarıkoca, E. (1996). *Kemal Tahir Düşüncesinde Batılaşma Olgusu* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Açık Erişim Sistemi.
- Sarıkoca, E. (2023) Kemal Tahir ve Batılaşma. *Sosyologca*, 25, 181-189.
- Sucu, İ. (2016) Türk Sosyolojisinin Kimliği: Kuruluş Döneminde Türk Sosyolojisinin Karakteristik Özellikleri. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 8, 259-280.
- Şahin, M. (2017). Türk Sosyolojisinin Kısa Tarihi: Dönemler, Şahıslar ve Ana Yönelimler. *İslami İlimler Dergisi*, 12, 7-41.
- Şan, M. K. (2012). Türk Modernleşmesine Romandan Bakmanın Önemi Üzerine. İçinde K. Alver (Ed.) *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri* (ss. 243-262). Hece Yayınları.
- Tahir, K. (2015a). *Esir Şehrin Mahpusu (9. Baskı)*. İthaki Yayınları.
- Tahir, K. (2015b). *Esir Şehrin İnsanları (22. Baskı)*. İthaki Yayınları.
- Tahir, K. (2016a). *Notlar/Sanat Edebiyat 2(Yay. Haz Cengiz Yazođlu)*. İthaki Yayınları.
- Tahir, K. (2016b). *Yol Ayrımı (8. Baskı)*. İthaki Yayınları.
- Tosun, İ. Koç, A. (2012). Fatih Harbiye Romanına Edebiyat Sosyolojisi Açısından Bir Bakış. *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 39-74.
- Yavuz, N. (2000). *Kemal Tahir'in Siyasal ve Toplumsal Görüşleri* [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. Açık Erişim Sistemi.
- Yetişen, G. (2007). *Gerçekliğin Değişkenliği Kemal Tahir Örneği* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Açık Erişim Sistemi.
- Yiğit, İ. (2013). *Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Kemal Tahir'in Yeri* [Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi]. Açık Erişim Sistemi.